

P R Z E W O D N I K
XXXIII Z J A Z D U

Polskiego
Towarzystwa Geologicznego

C Z Ę S T O C H O W A
4-6 września 1960

Praca zbiorowa
pod redakcją
prof. dr S.Z. Różyckiego

Warszawa 1960

KAJPER I JURA OKOLIC WIELUNIA

T r a s a: Częstochowa - Widoradz - Góry - Olenin - Krzywoczka - Wieluń - Częstochowa.

Głównym tematem wycieczki na obszarze wieluńskim są zagadnienia stratygrafii górnego kajpru, retyku, liasu oraz doggeru. W programie wycieczki nie zostały uwzględnione utwory malmu. Jedynie z jego najstarszymi ogniwami będzie można zapoznać się w jednym z najpiękniejszych kamieniołomów na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej, eksploatującym wapienie piaszczyste keloweju.

Trasa wycieczki obejmuje najbliższe okolice Wielunia, gdzie na niewielkim terenie można obserwować szereg wspaniałych odsłoneń. Obszar Wielunia jest silnie zaangażowany tektonicznie. Zaznacza się tu podłużne wypiętrzenie o kierunku zbliżonym do równoleżnikowego /fig. 12/. Obszar położony między miejscowościami: Porąbki, Małyszyn, Olewin oraz kolonią Wierchlas jest wyniesiony i ograniczony ze wszystkich stron dyslokacjami tworzącymi zamknięty czworobok. Największe amplitudy zrzutu zaznaczają się w rejonie Niedzielsko - Porąbki, gdzie wapienie rauraku kontaktują z utworami górnego kajpru. Upady warstw na tym odcinku są bardzo zmienne, dotyczy to zarówno kierunku jak i kąta, który wynosi od kilku stopni w rejonie Widoradz - Góry do kilkudziesięciu w okolicach Olewina.

Obszar zamknięty dyslokacjami między Niedzielskiem a Wielunem tworzy zapadlisko z zachowanymi utworami rauraku. Zapadlisko to przecina wypiętrzenie wieluńskie, którego dalszy ciąg zaznacza się po jego zachodniej stronie.

Utwory doggeru występujące na południe od Wielunia wykazują bieg SE - NW. Warstwy zapadają w kierunku NE pod kątem około 2° , podobnie jak obserwuje się to na całej Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej.

Trasa wycieczki rozpoczyna się od odsłoneń górnego kajpru i przebiega przez coraz młodsze ogniwa jury. Zakończenie

wycieczki przewidziane jest w kamieniołomie leżącym na południe od Wielunia przy szosie prowadzącej do Częstochowy. W kamieniołomie tym odsłania się dolny i górny kelowej oraz najniższe ogniwa malmu. Można tu dokładnie prześledzić granicę pomiędzy poszczególnymi ogniwami stratygraficznymi, zbierać licznie występującą w tych osadach faunę oraz obserwować zjawiska krasowe.

1. Widoradz - Góry /kajper górny ew. retyk ?/. Z Częstochowy udajemy się szosą biegnącą pasmem wychodni doggeru i malmu do Wielunia, a stąd na Szczerców do miejscowości Widoradz - Góry. Po południowej stronie szosy, przy drodze prowadzącej do Małyszyna odsłaniają się utwory kajpru górnego: plamiste czerwono-wiśniowe i czerwono-seledynowe iły oraz brekcja lisowska. Występujące tu osady nie różnią się swym wykształceniem litologicznym od opisanych przez J.Znoskę z Lgoty Górnej /wycieczka B-1, pkt 7/.

Z odkrywki iłów plamistych i brekcji lisowskiej udajemy się na południową stronę szosy, gdzie odsłania się seria żwirowo-piaszczysta, zbudowana z piasków różnoziarnistych i żwirów o średnicy dochodzącej do kilku centymetrów. W osadach tych obserwuje się dość często przekątne warstwowanie, brak wysegregowania materiału oraz wyklinowujące się wkładki żwirów. Materiał żwirowy stanowią głównie otoczaki mlecznych, szarych i różowych kwarcytów i kwarcu oraz czarnych litytów. Wśród całej masy skalnej występuje drobno rozproszona biała glina. Dość często spotyka się również toczne gliny i iłów barwy białej, białoróżowej, jasnoszarej oraz szarozielonkawej.

Poglądy na stanowisko stratygraficzne iłów plamistych, brekcji lisowskiej, wapieni woźnickich oraz serii żwirowo-piaszczystej ulegały dość częstym zmianom. Z.Mossoczy /1960/ serię pstrych iłów skłonny jest zaliczać do retyku. J.Znosko /1960/ również zwraca uwagę, że istnieje wiele przesłanek, które świadczą o retyckim wieku całej serii pstrych iłów z brekcją i wapieniami woźnickimi.

Na podstawie przeprowadzonych ostatnio wierceń na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej, w trakcie których uzyskano pełne profile triasu i jury, można przedstawić nowy schemat stratygra-

ficzny dla utworów kajpru i dolnej jury występujących na tym obszarze /tab. 1/.

Właściwe określenie wieku utworów żwirowych możliwe jest tylko w przypadku, jeżeli znany jest charakter litologiczny osadów nadległych. Jeśli w stropie żwirów leżą osady ilaste o pstrym zabarwieniu, seria żwirowa reprezentuje retyk, jeśli natomiast w ich stropie występują szare ily i piaskowce, mamy do czynienia z drugą, wyższą stratygraficznie serią żwirów, odpowiadającą warstwowi połomskiemu liasu.

Żwiry odsłaniające się w Widoradzu, ze względu na ich położenie, raczej należy uważać za serię żwirową retykową.

2. Olewin - południowa część wzgórza /lias/. Od Widoradza trasa wycieczki prowadzi do Olewina. Na wschód od Olewina we wzgórzu znajduje się szereg kamieniołomów piaskowców różnoziarnistych barwy od ochrowożółtej do wiśniowobrunatnej z infiltracjami żelazistymi.

W najdalej na E położonym łomie, w dolnej części ściany widoczne są piaskowce różnoziarniste jasnoszare o odcieniu żółtawym ze znaczną domieszką żwirku kwarcowego i nielicznymi skupieniami białej glinki. Na piaskowcach leży 1,5 m warstwa gliniek białoszarych i popielatoszarych, partiami o odcieniu fioletowym i czerwono-wiśniowym. W glinkach występują przerosty piaskowców drobnoziarnistych wiśniowobrunatnych oraz czerwono-wiśniowych. Na południowej stronie odkrywki odsłaniają się piaskowce różnoziarniste o pstrych barwach, z domieszką żwirku i glinki. W górnej części piaskowców występuje 0,5 m warstwa glinki szaroniebieskiej. Ogólny kierunek upadu warstw jest ku NE, przy czym kąt upadu jest zmienny i dochodzi do kilkunastu stopni.

Najpiękniejszy widok przedstawia ściana północna. Odsłonięta tu jest około 8 m seria piaskowców różnoziarnistych, o barwach od szarożółtej do czerwono-wiśniowej. W piaskowcach obecna jest znaczna domieszka żwirku, bezładnie rozmieszczonego w całej skale bądź tworzącego soczewkowate lub nieregularne przewarstwienia. Piaskowce przedziela kilkucentymetrowa warstwa żwiru zbudowana z otoczków dochodzących do 5 cm średnicy. W całej serii spotyka się domieszkę glinki, rozproszoną w skale bądź występującą w formie drobnych skupień lub toczeczków.

Tabela 1

S t r a t y g r a f i a			Wykształcenie litologiczne	
J U R A	L I A S	górny	Warstwy Łysieckie górne	Piaski i piaskowce drobnoziarniste z licznym muskowitem i skupieniami białej glinki oraz nielicznymi przemazami szarego iłu
			Warstwy Łysieckie dolne /seria esteriowa/	Iły szarozielonkawe i jasnoszare z esteriami, szczątkami zwęglonej flory oraz cienkimi przewarstwieniami i smugami piaskowców i piasków drobnoziarnistych
		środkowy	Warstwy blanowickie	Iły szare, szarobrunatne oraz piaskowce drobno- i średnioziarniste, niekiedy z domieszką żwirku, z licznymi okruchami zwęglonej flory i przewarstwieniami węgla brunatnego
		dolny ?	Warstwy połomskie	Żwiry, zlepieńce oraz piaski i piaskowce różnoziarniste, w dolnej części piaski i piaskowce z glinkami
			h i a t u s	
		R E T Y K		Iły plamiste czerwoniściawe z przerostami łąk oliwkowych i seledynowych z brunatnymi i fioletowymi plamami, dość często z drobnymi okruchami margli i wapieni, z brekcją lisowską, wapieniami woźnickimi oraz warstwami piaskowców różnoziarnistych, dość często żwirów
T R I A S	K A J P E R	górny		h i a t u s
		dolny		Łupek ilasty, partiami mułowcowy, czarnoszary, zgnilozielony, niekiedy czerwony i jasnofioletowy, zazwyczaj o wyraźnym uławiceniu, dość często ze smugami i cienkimi przewarstwieniami wapieni i margli szarych oraz przewarstwieniami piaskowca drobnoziarnistego, szarego i szarozielonego

W wielu częściach profilu obserwować można piękne warstwowanie. W osadach tych znalezione zostały przez I. Jurkiewiczową odciski dużych fragmentów roślin, między innymi rizoidy.

Wzdłuż opisanego odsłonięcia przechodzimy aż do zachodniego krańca Olewina.

3. Olewin /dogger: warstwy kościeliskie i iły rudonośne/.

W odległości 600 m na E od Olewina, w północnym stoku wzgórza po N i S stronie drogi prowadzącej do Wierzchlasu odsłaniają się na przestrzeni około 80 m piaskowce żelaziste zaliczane przez A. Michalskiego /1885/ i B. Rehbindera /1913/ do dolnego doggeru /warstwy kościeliskie/. Wysokość odsłoniętych ścian osiąga niekiedy 6 m, warstwy są silnie zaburzone, zapadają w kierunku NE pod zmiennym kątem dochodzącym do 40°. W dolnej części profilu widoczna jest około 2 m partia piaskowców różnoziarnistych, barwy ochrowobrunatnej, zawierających skupienia białej, żółtej i różowej glinki. W górnej części tych piaskowców występują nieregularnie przewarstwienia piaskowca żelazistego o grubości do kilku centymetrów. Wyżej leży około 1 m gruba warstwa piaskowca gruboziarnistego o odcieniu żółto-szarym z dużą ilością drobno rozproszonej białej glinki i znaczną domieszką żwirku kwarcowego. W warstwie tej spotykamy nie-liczne toczące białoszarej i białoróżowej glinki o średnicy do 2 cm. W najwyższej, liczącej około 3 m części profilu obserwujemy piaskowce różnoziarniste, ochrowożółte, rdzawobrunatne i wiśniowobrunatne, zazwyczaj słabo związane, z infiltracjami żelazistymi oraz skupieniami białej glinki. Na pewnych odcinkach profilu widoczne jest prądowe warstwowanie.

W odsłonięciu po S stronie drogi widoczne są piaskowce różnoziarniste o pełnej gamie barw od ochrowożółtej do wiśniowobrunatnej.

Stanowisko stratygraficzne piaskowców jest do chwili obecnej niedostatecznie wyjaśnione. Zaliczenie tych osadów przez A. Michalskiego i B. Rehbindera do doggeru oparte było jedynie na porównaniu piaskowców z Olewina do podobnych litologicznie osadów z rejonu częstochowskiego, które mają jednak dokumentację paleontologiczną dla aalenu i bajosu. Fakt, że omówione piaskowce występują pomiędzy odsłonięciami utworów niewątpliwie liasowych z jednej strony i iłów wezulu z drugiej, skłania do

uznania ich za pośrednie ogniwo stratygraficzne, a więc warstwy kościeliskie. Warto jednak zaznaczyć, że osady te bardzo zbliżone są swym wykształceniem litologicznym do utworów liasu występujących w S części wzgórza olewińskiego.

W części wschodniej odkrywki położonej po południowej stronie drogi zaznacza się strefa uskokowa. Odsłaniające się w jej obrębie utwory wykazują zmianę tak kierunku jak i kąta upadu. Widoczne są tu piaskowce drobnoziarniste z nagromadzeniem białej glinki i przewarstwieniami iłu jasnoszarego. Skała jest silnie spękana i nosi ślady zlustrowania. Obok piaskowców występują tu również iły jasnoszare z szarżółtymi plamami i nieregularnymi, kilkucentymetrowymi przerostami limonitu żółtobrunatnego. Opisane utwory nie są datowane paleontologicznie, jednak na tle budowy geologicznej można je określić jako iły rudonośne.

4. Krzyworzeka /górny baton/. Baton okolic Wielunia stanowi fację przejściową między osadami znanymi z rejonu częstochowskiego i łączyckiego. Na obszarze położonym na północny zachód od Wielunia wykształcenie litologiczne tych utworów ma więcej cech batonu łączyckiego, lecz w części południowo-zachodniej zauważa się jeszcze powiązanie z batonem częstochowskim. Charakter sedymentu jest we wszystkich trzech rejonach bardzo zbliżony, ale od Częstochowy w kierunku Wielunia widać wyraźny wzrost piaszczystości, zwłaszcza wyższych ogniw batonu, oraz stopniowe zwiększanie się ich miąższości.

Z Olewina jedziemy szosą do cegielni w Krzyworzecze, gdzie znajduje się odkrywka iłów górnego batonu /poziom Paroecotraustes heterocostatus/. Na południe od zabudowań odsłonięty jest częściowo profil tego poziomu w stromej ścianie, osiągającej wysokość 12 m i ciągnącej się na przestrzeni około 150 m. Ogniwo to reprezentowane jest głównie przez ciemnoszare iły piaszczyste, które zawierają nieliczny detrytus fauny, domieszkę muskowitu oraz w pewnych partiach konkrecje i skupienia pirytu. Na ogół widać wyraźnie przewagę materiału ilastego, lecz pojawiają się również przewarstwienia mułowców, przechodzących niekiedy w silnie ilaste piaskowce. W górnej części profilu występuje zmiennej grubości warstwa iłu szarego, w spągu i stropie której zaznacza się duże nagromadzenie fauny i jej detrytus. W środkowej części tej warstwy występują

gruzłowate przerosty i konkrecje marglu piaszczystego, jasnoszarego, nieco syderytycznego, z bardzo liczną fauną oraz otoczaki o średnicy do kilku centymetrów marglu jasnoszarego i syderytu marglistego ze śladami działalności skałotoczy. Wokół przerostów, konkrecji i otoczków łączy mają zabarwienie rdzawobrunatne dzięki znacznej zawartości wodorotlenków żelaza, powstałych w wyniku utlenienia pierwotnie węglanowych związków żelaza.

W opisanych osadach można między innymi znaleźć następującą faunę: Paroecotraustes heterocostatus, Par. sp., Astarte münsteri /nieliczne/, A. elegans, Belemnites sp., Bryozoa sp., Cardium sp., Goniomya trapesicosta, Gresslya abducta, Lima duplicata, L. helvetica, Modiola striolaris, Oppelia sp., Pecten demissus, P. lens, Pholadomya ovulum, Ph. murchisoni, Ph. angusta oraz Rhynchonella sp. i Trigonia sp.

Zespół fauny występujący w osadach batonu w cegielni krzyworskiej wskazuje wyraźnie, że reprezentują one poziom Paroecotraustes heterocostatus.

5. Wieluń /kelowej i dolny malm/. Z odsłoneń iłów rudonośnych w Krzyworsze udajemy się szosą do wschodniego krańca Wielunia, gdzie po południowej stronie szosy prowadzącej z Wielunia do Częstochowy znajduje się od dawnych lat czynny kamieniołom.

Na przestrzeni około 250 m, w ścianie o wysokości dochodzącej do kilkunastu metrów odsłonięte są utwory keloweju i dolnego malmu. W dolnej, około 10 m części profilu widoczne są wapienie piaszczyste i piaskowce wapniste drobnoziarniste, żółtoszare i szarobrunatne, plamiste, z licznymi nieregularnymi przerostami i konkrecjami krzemieni, które zanikają prawie całkowicie w części stropowej. Nad nimi leży około 1,80 m grubości warstwa gruzłowatego marglu, silnie piaszczystego, barwy żółtobrunatnej z niewielką domieszką chlorytu i bardzo liczną fauną. Występujące w tej warstwie głowonogi, jak: Macrocephalites tumidus, M. subtumidus, M. cf. lamellosus, M. pila oraz Kepplerites sp., wskazują wyraźnie na wyższą część dolnego keloweju, a więc na poziom Kepplerites calloviensis. Warstwa ta wykazuje duże podobieństwo do wapieni gruzłowatych keloweju częstochowskiego, które są bardzo dobrze dokumentowane paleontologicznie.

Na gruzłowatych marglach leży kelowej górny w postaci warstwy bulastej, której wykształcenie litologiczne jest identyczne z obserwowanym w okolicy Częstochowy. Warstwa ta składa się z licznych, nieregularnie obtoczonych kawałków wapienia lub marglu piaszczystego, których powierzchnia pokryta jest dość często otoczkami szarozielonawego iżu chlorytowego. Znaczną część materiału skalnego stanowi fauna w wielu przypadkach zdeformowana, z widocznymi śladami obtoczenia. Pozycja stratygraficzna warstwy bulastej jest identyczna jak w jurze częstochowskiej i łączyckiej, a w jej obrębie skumulowana jest fauna trzech poziomów stratygraficznych: Kosmoceras jason, K. pollux, K. duncani.

Na warstwie tej leżą białoszare margle i iły dywezu, zawierające w spągu kilkucentymetrową warstwę stromatolitową. W rejonie Wielunia dywez reprezentowany jest przez trzy poziomy stratygraficzne: Quenstedtoceras flexicostatum, Qu. lamberti oraz Scarburgiceras praecordatum. Ponad osadami widoczne są margle i margliste wapienie gąbkowe newizu.

W omówionym odsłonięciu obserwujemy również zjawiska krasowe, silnie rozwinięte w gruzłowatych marglach piaszczystych oraz w warstwie bulastej górnego keloweju.

Z kamieniołomu w Wieluniu powracamy przez Krzepice i Kłobuck do Częstochowy.